

ПРОФ. РАДОСЛАВ РАДЕВ И НЕГОВИЯТ УЧЕБНИК ПО МЕТОДИКА

Койка Попова

Всъщност такъв учебник в библиографията на проф. Р. Радев няма. „Методика“ в нейния класически вид – с увод, с преглед на написаното в миналото, с ясни определения за методи на обучение и методи на преподаване, с глава за образователния дискурс, методика – натоварена с определения – липсва. Но в отделните изследвания на проф. Р. Радев за литературното обучение в училище има една свързаност, вътрешна връзка, които в своята съвкупност представят различната методика днес, а може би и в следващите години. Не само ученик на чина и учител на катедрата, а пътят до ученическата аудитория, различните читатели, илюстратори и художници, цветове и музика.

Проф. Р. Радев познава добре практиката на литературното обучение до днес и това му дава възможност „да види“ обучението „утре“. Толкова добре, че самият той едва ли е предполагал колко истина има в шеговитата му забележка „Както е тръгнало, очаквам да се появи табела: Родители, приучвайте децата си да не прекарват времето си пред компютрите!“. Не мисля да правя преглед на публикациите на проф. Радев, свързани с методиката, а това е и почти невъзможно, но ще се отдръпна от неговите изводи за скоростта като стимулиращата сила при четенето и ще се отдам не на съзерцание, а на удоволствието от срещата с един нов прочит на учебното съдържание по литература, предизвикателство за всеки учител, впечатляващо ученика срещу нас.

В шести клас се изучава едно от стихотворенията на В. Ханчев. „Художник“, който в „стаята с празните стени“ е окачил „усмивки и простори, небета сини, сини и слънца, червени като мак“. Така постъпва и проф. Радев. По страниците на методиката, изпълнени със скучни предписания и постулати, той слага своите словесни картини, пълни със знание, смях, интерес, слага цветове, цветя, музика, игра, за да се чувстват учениците в училище откриватели на красивото в света чрез художествения текст. Представа авторите като хора с много талант и човешки мечти, желания, любов и амбиции, открива цветята и тревите като фон на творбата, измисля странни и закачливи заглавия на отделните рубрики, поставя въпроси, чиито отговори учениците търсят и извън учебния час.

Проф. Радев е направил едно бързо и точно пресмятане (нещо нехарактерно за него) на времето, необходимо на един учител за подготовката му за часа по литература. В това малко изчисление (3 астрономически часа), което винаги пропускаме, проф. Р. Радев открива необходимостта от помощ в работата на учителя. И това е една от водещите линии в неговите изследвания. „Помощ“ в смисъл на идеи, на материали, които е трудно да се намерят, а по-

някога и трудно да се реализират, хрумвания, съобразени само и единствено с възможностите на ученика.

Интересна в това отношение е неговата трилогия, посветена на авторите от Възраждането („Българската възрожденска литература в училище“, 1993). Акцентът е върху биографията на автора и върху творби, които се изучават в училище. Така в три тома той успява да реализира своето виждане за съотношението биография – художествен текст в рамките на времето, определено от учебната програма. Погледнато далеч от училище, всичко това не изглежда толкова сложно и трудно, но читателят тук е ученикът.

Проф. Радев търси детайлите в биографията на авторите и нюансите в художествения текст с една-единствена задача – да провокира интереса на ученика към автори и текстове, понякога отдалечени от нашето съвремие. Някои от фактите, които включва в своите изследвания проф. Радев, са известни на литературните критици и изследвачи, но „подсказаното“ от проф. Радев е онзи момент в урока, който би направил часа по-интересен и различен.

Проф. Радев изоставя класическия подход, наложен през годините, и търси нови възможности в границите интерес – знание. Разчупването на канона в неговите методически разработки не е самоцел, а стремеж към свободен, но прецизен прочит на литературния текст в училище. Наблюденията на проф. Радев показват, че в анализа ученикът приема творбата еднозначно, търси опора в изследванията на един или друг критик. Ето защо провокацията на читателското възприемане е необходима – било чрез друг художествен текст, чрез музика или картина.

Проф. Радев започва своите изследвания с възрожденските автори и техните творби, спазвайки реда в учебната програма, която през годините претърпя много изменения като избор на автори, текстове, класове. Своите етюди за отделните автори проф. Радев започва да изгражда чрез разказа (биографичния). Но познатият ред – родно място, образование, произведения – тази схема, налагана и днес, при проф. Радев има друг смисъл, изпълнена е с различно съдържание и подход. Странно е, че биографичният жанр, който има толкова дълга история, трудно намира своето място в съвременното училище и би могло само да се гадае дали стереотипът на незачитане на този елемент в литературното образование не е отражение на разногласията в литературознанието. Твърде много са факторите, които се преплитат и влизат в сложни взаимодействия при изграждане на човешката личност, невинаги оценките, които дават съвременниците или следовниците, са точни и коректни. Затова и биографията като жанр налага разнопосочни мнения, разбира се, винаги относително приемливи.

Структурата на биографичния урок има много решения, различни интерпретации, твърде много са взелите отношение и извън училище, и в училище. Формално погледнато, те всички са прави. Прав е Стайнбек, отричайки досадния преглед на факти, дати и документи, който не доказва смисъла на един живот, а също и Оскар Уайлд с неговия страх от евентуалния биограф. Прав е

и Фройд, защото невинаги истината може да се използва. Списъкът с мнения може да бъде продължен, но проблемът е биографията в училище, защото „биографията на един писател не е изпълнена с множество събития подобно на генералите, политиците, а с вътрешни преживявания“ (Франсоа Мориак). Като начало в учебния час за биографията проф. Р. Радев предлага записването само на името на автора, защото практиката показва, че „оценъчните изречения формират в съзнанието на учениците готови шаблони, с които те продължават да си служат“, докато началото на разговора за живота на автора би трябвало да има определена насоченост, ясно формулирана тема. Тази своя идея Р. Радев отстоява и деликатно реализира. Естествено, примерите, които избрах от предложенията, са свързани с автори, чието родно място е Котел. „Софроний – единственият български писател, с чието име е кръстена книгата му „Софроние“ или „Животът на Георги Стойков Раковски – ненаписаният роман на българската възрожденска литература“. Или това, че „обикновено не забелязваме и не отдаваме значение на обстоятелството, че в „Рибният буквар“ изучаването на имената започва с *баба, мама, къща*, а на глаголите – с *любя*, единствено представен във всички времена“. В работите на литературните критици вероятно присъстват и някои от тези наблюдения, но в часа по литература те са необходими, за да дават посоката, пътя, по който ще протече работата с текста. Разбира се, едва ли някой е предполагал, че близо двеста години по-късно, друг автор, също с котленско потекло, ще даде „Рибният буквар“ в ръцете на своите герои и прекосявайки Балкана, те ще учат това, което са пропуснали. Ще стигнат интуитивно чрез дългото четене до една мисъл на Ботев, която проф. Радев залага за изграждане на своята методическа концепция при изучаване на българската възрожденска литература: „преди сичко трябва да сме човеци, после вече българи и патриоти“. А речникът им ще изпълни с думи и фрази от езика на Раковски и неговите писания (романът „Възвишение“ на М. Русков).

Когато разглежда стихотворението „Стара майка се прощава със сина си“, творба, свързана с пътуването на Д. Чинтулов до Одеса и прощаването със семейството, проф. Радев дава пример как от конкретното може да се стигне до една по-широка картина. „Почти във всяко селище има местност – отбелязва проф. Радев, – където тръгващите на далечен път – учение, гурбет, си вземат сбогом със своите близки, без да знаят дали ще се видят някога. В Калофер тя се казва Оплачи камък, в Копривщица – Сополовите камъни, в Сливен – Джанкуртаран и т.н.“. Това любопитно описание, в своя разширен вид близо до кинематографичното, ще направи творбата по-близка до ученика. Разбира се, едва ли проф. Радев е предполагал, че днес това място на прощаване ще се нарича „втори терминал“, а В. Попов ще напише разказа „Камъни“, в който героят ще има едно такова скъпо място в своя живот, но вече неразбираемо за другите.

Примерите, които си позволих да извадя от етюдите на проф. Радев и да продължа тяхното съвременно битуване, са доказателство за вникването в

текста така, че неговите идеи да могат да бъдат разширени във времето, продължени от учителя и ученика чрез други творби или лични наблюдения. В този смисъл годината на издаването на тритомника на проф. Радев няма особено значение, макар че ученикът е може би най-променящата се единица като читател. Този въпрос – ученикът като читател, е предмет на дълги дискусии, мненията са противоположни. Ще приведа едно определение, направено при изследване на историята на четенето: „Умението да се чете, е умение, което може да се използва с различни цели“. В някои случаи читателят играе ролята на четец – своеобразен проводник, който произнася писания текст пред неграмотните. В други случаи той трябва да чете поради социалните си задължения (устната рецитация в училище). И на края – на трето място, за да задоволи своите изисквания и стремежи.

Всеки от изброените типове четене има различен смисъл за читателя, но обикновено под читател се разбира последният тип. „Тази подредба безспорно е интересна, според нея ученикът е може би от третия тип, но може би и от втория, за да се стигне от задължението до желанието да посегне към книгата, воден от вътрешните си стремежи“. Това е дълъг процес на интелектуално израстване, на провокиран интерес към автора. Изследванията на проф. Радев са насочени именно към този читател, който трябва да формира усета към книгата в училище. И тогава идва помощта на учителя, който в своята работа също има нужда от помощ.

Представяйки биографиите на авторите от времето на Възраждането, проф. Радев ги допълва и с „Текстове за изучаване биографиите на българските писатели“. Точно тези писатели – възрожденските, са различни от писателите в други времена. За тях „важен е не самият живот, изживян от личността в страсти, грехове, грешки и неволи, а избраното битие, което има своя олтар – Рода и Родината“. Проф. Радев подпомага навлизането в техния свят чрез автобиографични бележки (П. Берон, Г. С. Раковски), чрез писма (В. Друмев, Хр. Ботев), спомени, чрез оценки на съвременници.

Последната, трета книга – „Текстове за проблемно изучаване на българска възрожденска литература“, съдържа откъси от произведенията на изучаващите автори, но с произведения, невключени в учебната програма, като представя чрез тях развитието на българската театрална култура, играта в културата, облога във фолклора, изкуството. Тези две допълнителни части от трилогията разгръщат триадата автор – художествен текст – читател (ученик), която обикновено „употребяваме“ в училище, за да се оформи вариантът (Мейер Абрамс) – творец, произведение, изобразен в произведението свят, читател.

Общото за тези три части на „Българската възрожденска литература в училище“ е, че освен идеите, интересните предложения, значими са и въпросите. Темата за въпроса е изключително дискутирана не само от тези, които се занимават с методика. Но особено интересен е въпросът в часа по литература. Спомняме си старите учебници, в които след урока имаше няколко въпроса, на които никой не отговаряше, и по-късните учебници по литература, в които

въпросите са повече като обем от информацията за творбата и биографията на автора. Интересни въпроси, но въпроси, на които е трудно да отговориш, защото не знаеш къде да търсиш отговора. В този тритомник на проф. Радев има въпроси за биографията, за текста, но има и как и къде да намериш отговора. Ще дам само един пример. Биографията на П. Р. Славейков се разглежда от проф. Радев, като се търси отговор на въпроса „Пословичен ли е животът на Петко Славейков и откривате ли в него потвърждение на народната мъдрост?“. Подбрани са много пословици, които са свързани с премеждията в неговия живот, с оформянето му като характер. Приемани нееднозначно от Славейков, те запълват и една празнина при изучаването на фолклора в училище. Позволявам си да цитирам примери и по-малко да теоретизирам, водена от желанието да се усети духът на книгата на проф. Радев, стремежът към промяна, към разчупване на шаблона в учебния час. Съгласна съм с написаното в методиката, че учениците са малките анализатори на художествения текст, но преди да станат такива, е нужно да бъдат обучени. Основното в тритомника на проф. Радев остават биографиите и анализите на някои от творбите на възрожденските автори, но те не са изолирани от цялостната работа на учителя. Това са темите за домашна работа – предимно с есеистична насоченост, темите за играта в изкуството, за смеха, за музиката, които ще прераснат в отделни изследвания. Бих могла да разширя анализа на проблемите, които проф. Радев поставя, но едно остава важно – стремежът да помогне в работата на учителя да преодолее стереотипите и да съобрази всичко с възможностите и интересите на ученика.

Би било обаче едностранчиво, ако не спомена и един друг вид изследвания на проф. Радев. Те имат точен адресат – „книгата е предназначена за ученици и съдържа методическа част в помощ на учителя“. И още нещо много важно добавя авторът: „тя представлява интерес за всички, които чрез сърцето си или необходимостта се насочват към творчеството на Иван Вазов“. Проф. Радев познава съвременния ученик и е далеч от илюзията, че всичко от литературата се изучава с желание. Не може да се сложи знак за равенство между задължителния прочит на творбата и стремежа да опознаеш света на автора. Баланс не се постига, но опитът ученикът да бъде желаният читател, става цел на литературното обучение.

„Иван Вазов и българското предвечерие“ е една от поредицата монографии, първата, в която ученикът ще открие автора по различен начин, а учителят ще се отдалечи от определението, че „методът за представяне на автора е „историко-типологичен. Формите – разказ, лекция с елементи на беседа“. Промяната в начина на четене, промяната на вкусовете налагат ново отношение към ученика – читател. Изискванията, които методиката от отминалите години поставяше, са анахронизъм и те се отнасят не само до анализа на художествения текст, но и до урока за авторската личност. Изучаването на биографията на твореца е началото, то продължава и в работата върху художествения текст. Класическата теза, че когато се наруши съотношението в триадата **ав-**

тор – творба – читател, възприемането и осмислянето на текста губят своето въздействие, е въпрос с много отговори. „Длъжна ли е биографията да се развива свободно, като остане близо до своята читателска аудитория, като запази екстравагантността си и бъде извън учебните програми, винаги задаваща забранения въпрос, но и винаги поставяща под съмнение собственото си право на съществуване?“ Цитирах този въпрос на един съвременен автор на биографични книги в Англия, защото включва и проблема за биографията на писателя в училище, защото понякога отгук започва и интересът към неговото творчество. Точен отговор не може да даде нито литературната наука, нито методиката на обучението по литература, но постоянното връщане към тях може би е търсеният път за издирване на решаването им.

Своеобразен път избира и проф. Радев. Но не отделно хрумване, впечатляващ факт, а обмислена система, както подсказва и самото заглавие на първата част на неговото изследване – „Хронология на устойчивостта“.

Проф. Радев фокусира вниманието си върху образите на бащата, майката, къщата, храма. Вероятно така трябва да започне биографията. С картина, в която са разположени местата, където можеш да намериш заслон, „пристан и утеха“. Но това е началото – необходимото. Следва разказът за „цветята“, по-точно за Вазов и цветята, за неговия завет „да пазим аромата на живота, а чрез цветята, тези небесни посланици, да съхраним паметта за красиви преживявания и духовни стремежи. С присъствието си цветята напомнят, че големите въпроси на живота, важните философски теми са фалшиви без чувството. „След цветята идва разказът „Зефир“. С присъщия си усет да се визира в текста, проф. Радев стига до извода, че „*зефир* е най-важната, ключовата дума в поезията на Иван Вазов, която осмисля вътрешния свят на човека, любовното настроение и чувство. Той я възприема само като поетическа и почти не я използва в белетристиката. „Не са много изчелите Вазов, които обръщат внимание на цветята и зефира“. Но точно тези малки етюди са може би илюстрация на богатия вътрешен мир на поета и представата за Вазов – патриарха на българската литература, добива плътност, Вазов оживява, светът, който той създава, добива други измерения. Всяко произведение на словото, а защо не и на баграта, и на звука е неминуемо сродяване между твореца на произведението, своеобразно тяхно обвързване. Кратките биографични етюди за Вазов се родят със стаята на художника, правят живота по-цветен. А примерите при Вазов са много. Но за да бъде пълна представата за автора, проф. Радев включва и кратки етюди, озаглавени „Историята“, „Веселието“, „Цивилизацията“, „Страстите“. Те са свързани с другата част от творчеството на Вазов, необходимата, за да се открие духът на епохата. Защото биографията на автора не е низ от любопитни факти, с които се опитваме да задържим вниманието на учениците и механично прехвърляме към изучаваните текстове в училище. Или както пише Ейхенбаум в една от своите лекции: „Биографията трябва да бъде не само спомагателна – тя трябва умело да се използва ... В някои епохи животът се сближава с творчеството – тогава биографичният материал може

да служи за предмет на литературния анализ“. По сходен начин са построени останалите части в изследването на проф. Радев. След биографичните етюди идва ред на анализите на текстовете, изучавани в училище.

С много внимание проф. Радев пристъпва към този момент, защото няма творба без автор, но има творба без читател, т.е. читателят е този, който решава съдбата на художествения текст, а в случая читателят е ученикът. Пестеливо, но задълбочено и необичайно проф. Радев разглежда текстовете, които се изучават в училище. „Епопея на забравените“, „Под игото“, „Немили-недраги“, „Пътеписите“, „Сатиричното в прозата“, за да отдели още една част – този път свързана с преподаването на творбите на Вазов, но по класове. Едно подробно изследване би открито умението на Радев да съобразява въпросите и задачите не само с възрастта, но и с необходимостта от разширяване на знанията за народопсихологията. В тази част е практическата методика. И един кратък пример от най-христоматийния разказ на Вазов „Една българка“, свързан с образа на баба Илийца, и задачата, която Р. Радев поставя на учениците: „Какво знаете за клетвата и благослова в българската култура?“. Отговорът е не само любопитство, а осмисляне на изграждането на характерите именно чрез опозициите – в случая на клетвата и благослова, отваряне на една друга страница за изучаване на текста.

Може би тук трябва да отбележа и една от задачите, които поставя Р. Радев и нарича *загадка*. Това е игрови момент, свързан с много доброто познаване на текста, и остава като една от характеристиките на неговите изследвания. Понякога това са много малки детайли, понякога са свързани с друг вид изкуство, но винаги – интересни и допълващи нашите наблюдения в текста. Например: „Когато баба Илийца е в манастира и игуменът чете от молитвената книга за здравето на детето, Бог дава ли някакъв знак за неговото спасение?“ или „Какво режисьорът на филма „Една българка“ е променил?“.

Точно тези „литературни загадки“ запазват своето място и в останалите текстове на проф. Радев. Те са неговият подпис под етюдите, посветени на авторите от различни епохи.

Проф. Радев продължава своите идеи и методически решения и в тестовете, които създава за учениците от 7. до 12. клас – другата голяма поредица. Те не са само набор от въпроси, свързани с автора и художествения текст, предназначени за работата в училище. Тяхната основна част – „Читателят по пътя към текста“, е във въпросите, свързани с анализа на художествения текст, насочващи вниманието към основните проблеми. Като допълнение са въпросите към един отделен текст: „Пет въпроса върху един откъс“, „Литературните понятия – познати и непознати“ и разбира се, „Загадката – тайнственият лабиринт на текста“. Тестовете – актуални, модерни, необходими, са само част от методиката, която проф. Радев гради с години.

Затова ще прескоча през времето и ще отбележа една различна методика със заглавие „Технология на методите на обучение“. Уводните думи точно открояват „възможностите да преживеем миналото, като мислим за бъдещето – на-

блюдение, съзерцание, скорост“. Това изследване на проф. Радев е различно от другите – и причината е новият век и желанието за нова функционалност при приложение на методите. В тази книга проф. Радев е постъпил като читателя, който, „четейки описанието, се чувства в стая, в която са спуснати завесите и някой му пречи да вижда“. Но е намерил начин да се освободи и „пусне при-тоците на мисълта“. Това е книга, освободена от наслабяването през годините изисквания на литератори и педагози към изучаването на художествения текст в училище. В нея има и теория, и мнения, и практика, свързана с променящата се култура на ученика и новото възприемане на текста. Проф. Радев е един от добрите анализатори на света на изобразителното изкуство и това му дава възможност за сравнения и изводи, които са малко познати. „Спонтанността и светлината“ е глава, в която се преплитат мненията на Д. Лихачов и Мирча Елиаде, на Реноар и Дечко Узунов, на Йовков и Ницше, за да изведе проф. Радев своето виждане за вътрешната светлина у човека.

Темата за играта в литературното обучение, за необходимостта от „весел тип обучение“ не е нова, но е повече теория. „Традицията на българското училище е повече в посока на една строгост, дисциплина, сериозност, нормативност, която не допуска игровите форми като важни за развитието на ученичката личност“. Дигиталното време обаче наложи нови игри, компютърното пространство стана територия, населена с различни възрастови групи, но тези игри остават самотно занимание.

Припомняйки мнението на видни интелектуалци за играта, спирайки се по-подробно на мнението на д-р Кръстев за Пенчо Славейков и Алеко Константинов като „новия“ тип творец и интелектуалец, способен да изрази духовното послание на играта“, проф. Радев развива свои идеи. Те са не само част от теория, а необходимост от ново възприемане на изучаваните творби. Известен е фактът колко малко са произведенията, в които има смях, колко малко се смеем в часа по литература. „Трудно бихме си представили човека без играта, която е едно особено състояние на духа, подбуждащо творене, чувство за свобода, за изграждане на живот извън нормите, предразсъдъците, законите“. Това е началото, с което проф. Радев започва своя етюд за играта, но вече в учебния процес. Защото „играта“ като елемент в учебните програми липсва. Теоретичната част има своето значение, но интерес представлява една непозната за ученичката аудитория част – описанието на игрите в литературния кръг „Мисъл“. Това са участниците – Михаил и Дора Кремен, Яворов и Лора. Игрите носят позабравени имена – *оракул*, *кърпичка*, *буриме*, но те са далеч от подобните детски игри. Това са игри на интелектуалци, моментно веселие, което отразява сложните пътища на противоречивата им душевност. Тяхното описание е част от личния им живот, от биографиите, но внимателният подход доказва, че играта има свое място в литературното обучение. Не играта от миналия век, не играта, привнесена от улицата, а онази игра на мисълта, която открива нови пластове в художествения текст и предизвиква интереса. В този смисъл е интересно продължението на етюда от „Българската възрожденска

литература в училище“ – „Хронология на устойчивостта“, в който проф. Радев маркира житейските жалони и тяхното място в творчеството на Вазов. Но към етюда „Бащата“ и тъгата на автора по скъп за него човек на учениците е поставена задача: „Бихте ли плакали пред чужди хора, или ще се въздържите?“. На белия лист учениците изписват нагласата си – ако се въздържат, изписват тирета (вече знаят за Константин Павлов и неговите тирета), ако свободно могат да плачат – пишат „освобождавам се“. При темата за майката проф. Радев поставя на учениците задача „Моят свят“, а след познатия вече етюд за „Историята“ в света на Вазов следва въпросът: „Трябва ли да се премълчават в живота и в изкуството позорни страници от историята?“. И отново учениците пишат по познатия начин своя отговор – с една дума. Цитирах тази част от представянето на Вазов не само като любопитно решение на проф. Радев, а като възможност ученикът да се отдалечи от шаблонните изводи, да се опита да бъде откровен със себе си, да се открие въздействието на автора върху обикновените човешки чувства, да се избягнат дългите отговори, в които с едни и същи думи преразказваме чужди мнения. Това също е игра, но различна, в която ученик и автор са играчите.

Новото изследване на проф. Радев „Технология на методите на обучението по литература“ има не само съвременно заглавие, то е различно като съдържание и композиция от всички останали. Но ... то не може да е начало в обучението на ученика. Преди да го разтворим, трябва да сме извървели твърде дълъг път, който авторът добросъвестно е посочил в предишните свои изследвания. Да, и тук има „коментарирано четене“, „евристична беседа“, но има и „спонтанност и светлина“, „естетика на отсъстващото“ и др. Тази книга е различна от останалите, но не е методика в чистия ѝ вид като методиките от времето на Ив. Хаджов до днес. Това е методика на новото време. Тя няма адресат и това е може би хубавото – да бъде четена от хора, които имат интерес към различните аспекти на литературния процес, без да се нарушава „емоционалният ритъм на четенето“.

Опитах се само чрез някои от изследванията на проф. Радев, свързани с преподаването на литература в училище, да проследя как би могъл да протече учебният процес. Това е само малка част от неговата работа като преподавател по методика. Но автор със стил, със собствено виждане за работата в училище по литература, с хрумвания, различни от делничното преподаване. За да има отговор въпросът, който един съвременен историк (проф. Иван Илчев) задава: „Защо се движим като мравки по едни и същи дълбоко вдълбани пътечки, без да вдигнем поглед? И въздигаме в закон собствената си неспособност да погледнем от високо и да видим, че земята е образдена с пътица, които можеш да поемеш...?“.